

УДК 821.512.254:82-1/29
DOI 10.58649/1694-5344-2025-3-162-166

ЖУМАКАДЫРОВА К.М.

Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик тил жана тил саясаты боюнча улуттук комиссиянын Билим берүү, маалымат жана котормо борбору

ЖУМАКАДЫРОВА К.М.

Учебно-информационный и переводческий центр Национальной комиссии по государственному языку и языковой политике при Президенте КР

ZHUMAKADYROVA K.M.

Educational, Information and Translation Center of the National Commission on the State Language and Language Policy under the President of the Kyrgyz Republic

ORCID: 0009-0001-9532-42-13

АКЫН С.ЖУСУЕВДИН ПОЭМАЛАРЫНЫН ИДЕЯЛЫК-КӨРКӨМДҮК БӨТӨНЧӨЛҮКТӨРҮ

ИДЕЙНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ СТИХОТВОРЕНИЙ ПОЭТА С. ЖУСУЕВА

IDEOLOGICAL AND ARTISTIC FEATURES OF THE POEMS OF THE POET S. ZHUSUEV

Кыскача мүнөздөмө: Макалада С.Жусуевдин поэмалары анализге алынды. Сооронбай Жусуев кыргыз поэзиясында жемиштүү эмгектенип, поэма жанрын өркүндөтүүдө, анын ар кыл формаларын жаратууда өзүнүн таланттуулугун көрсөткөн. Барган сайын тажрыйбасы артып, көркөм каражатты орду менен пайдалануу аркылуу чыгарманын көркөмдүгүн жана мазмунун арттырууга карата бардык күчүн жумшагандыгы көрүнүп турат.

Аннотация: В статье анализируются стихотворения С. Жусуева. Сооронбай Жусуев плодотворно работал в кыргызской поэзии, проявив свой талант в совершенствовании жанра поэмы и создании ее различных форм. Очевидно, что он приложил все усилия к повышению художественного качества и содержательности своих работ посредством накопления опыта и правильного использования художественных средств.

Abstract: The article analyzes the poems of S. Zhusuev. Sooronbai Zhusuev worked fruitfully in Kyrgyz poetry, demonstrating his talent in improving the genre of the poem and creating its various forms. It is obvious that he made every effort to improve the artistic quality and content of his works through the accumulation of experience and the correct use of artistic means.

Негизги сөздөр: поэма; жанр; жоокер; экология; образ; форма; мазмун; деталь; мораль; сюжет.

Ключевые слова: поэма; жанр; солдат; экология; образ; форма; содержание; деталь; мораль; сюжет.

Keywords: poem; genre; soldier; ecology; image; form; content; detail; morality; plot.

Кыргыз поэзиясында согуш темасына кайрылуу алтымышынчы жылдары күчүнө кирген. Поэзияда бул мезгилде отузга жакын поэма жазылып, анда согуштун оор күндөрүн, андан кийинки тынчтык мезгилиндеги турмуш сүрөттөлгөн. Ошол отузга жакын поэманын ичинен С. Жусуевдин «Тирүүлөргө», «Сагыныч», М. Абылкасымованын «Эстелик сүйлөйт», Ж. Садыковдун «Калча» жана башка поэмалары өзгөчө сөзгө алынып, окурмандар арасында дурус пикирге ээ болгон. Бирок, бул

мезгил аралыгында жаралган поэмаларга көз чаптырганда идеялык, тематикалык, стилдик жана форма жагынан болгон изденүүлөр даана сезилүү менен поэма жазуудагы эски штампты кайталоолор, сюжет куруудагы жасалмалуулуктар да кездешкен. Ал эми фронттук поэмалар циклинин төл башы болуп «Сагыныч» поэмасы эсептелген. «Сагыныч» поэмасы чындыгында акындын кийинки жылдары жазылган поэмаларынын ичинен өзгөчө орун ээлейт. Автордун бул поэмада

койгон эң негизги максаты – Ата Мекенинен, эл-журтунан эркисиз ажыраган, туткундуктун капкагынан чыга албай кыйноодо жүргөн Султандын сагынычын, ичине топтолгон бугун, арман, күйүтүн, муңун сүрөттөө болуп эсептелет. С. Жусуев бул поэмада адамдардын жан дүйнөсүнө кирип, аны аябай дыкат анализдеп, өзү кошо жүргөндөй катуу таасирленип, берилип кеткени байкалат. Поэманын сюжети анчалык татаал эмес, композициялык түзүлүшү жагынан да тыкан, тили так жана көркөм. Султандын образын ачууда автор психологизмге өзгөчө маани берет. Мында өз элине кайта албай абдан кыйналган адамдын тагдыры берилет. Айрыкча Брюссель шаарында болгон бүткүл дүйнөлүк көргөзмөдө кыргыз өнөрпоздорунун концертин көрүп ыйлайт. Көңүлүндө бурулуш жасалат, элге барууну көксөп, тобокелге салгысы келет. Темасы айтып тургандай эле адамдын жүрөк ооруткан сагынычын, бук болуп, ызаса малынганын акын чеберчилик менен ачып берген. Султандын башынан өткөргөн азаптарын жазганда, акындын өзүнүн да жүрөгү ооруп, каңырыгы түтөп тургандыгы байкалат. Автордун бул поэмада койгон эң негизги максаты эл, жеринен эркисиз ажырап, туткундуктун тузагынан чыга албай жүргөн Султандын сагынычын, ичтен сызган кайгысын берүү болуп саналат. Өзгөчө Султандын эл-жеринен ажырагандан кийинки трагедиясы акын тарабынан эң аянычтуу берилет:

Европада анын көргөн азабын,
АКШда анын көргөн азабын,
Жазсам десем жүрөк оору болгудайм,
Кантип анан, кантип чыдап жазамын
Ансыз деле ый жыттанып саптары,
Ансыз деле муңдуу болор казалым.

Автордун өз каарманына болгон мамилеси ушундай. Айрыкча өз жерин сагынып куса болуп жүргөн Султанга кырка отурган жигиттердин калпагы Ала-Тоонун кыркасындай болуп көрүнөт. Ошол көз ирмемде көксөп жүргөн үмүт-тилеги аткарылгандай сезим калтырып, концерт бүткөндө умсунган жаш баладай абалга калганы акын тарабынан чебер иштелген. Бүткүл дитин эл-жерине арнап жүргөн Султан ушул учурдан пайдаланып калууну чечкени да реалдуу берилген. Акыры туулуп өскөн айлына да келет. Бирок Султандын дайны чыкпагандыктан тагдырга баш ийген Зейнеп ошол эле Султандын досуна турмушка чыккан болот. Демек, Султан эли-жерине кайтканына чексиз ыраазы болсо да, анын ички кайгы-

муңу сакталып кала берет. Поэманын аягын автор:

Сыр жашырып, сырды ашырып
көбөйтүп,

Сыздап согот айыбы жок үч жүрөк...

деп бүтүрөт. Согуштун азабынан үч адам жабыр тартканына ким күнөөлүү деген суроого акын поэманын аягын согушту айыптоо менен бүтүрөт. Демек, поэманын башкы идеясы ушунда. Автор бул поэмасын зор эргүү, акыл менен жүрөктүн сезиминин айкалышынан жаратканы көрүнөт.

«Тирүүлөргө» аттуу поэмасы да формасы жана мазмуну жагынан башка поэмаларынан өзгөчөлөнүп турат. Бул чыгарма доордун мүнөздүү маселесин ичине камтыган чыгарма. Акындын жаралуу жүрөгүнөн чыккан саптар менен куралган поэмалар окурмандарга таасирин бербей койбойт. Мында кан күйгөн согуш талаасынан, каардуу согуштун азабынан, эл-жери үчүн өмүрүн кыйган азаптуу жоокердин жер алдында жатып, жер үстүндө басып жүргөн тирүүлөргө кайрылышы аркылуу окуя өнүгөт. Айрыкча анын жүрөк сыздаткан төмөндөгү саптары кимди болбосун кейитпей койбойт:

Муздак өлүм кучагына,

Түрткөнү жок мени эч ким.

Бек болбосо жүрөк менен намысым

Балким... Балким...

Балким өлмөк эмесмин...

Андан ары согуш талаасынын чок ортосунда ажал менен алышып, душманга беттеп замбирек атышып жаткан шериги экөөнүн элеси көз алдыбызга тартылат. Туш тараптан жайыла каптаган танкалардын жиберген снаряддары жанындагы шеригин да сулатып, карбаластаган жоокердин жалгыз өзүн ортого алды. Бирок жоокер тайманбай, душмандын танкаларын талкалап жатканда артынан келген жоонун кежигесине курал такаганын көрүп, заманасы тарып, ошондо да багынбастан алыша кетет. Экөөнүн тең колу куралга жеткенде эки жактан эки автомат атылып, эки жоокер өз тилинде «Апа!» деген бойдон жер кучактаганын автор жеткилең көркөм баяндайт.

Турмуштун күтүлбөгөн көрүнүштөрүн акын өзгөчө чебердикте ачкан. Эртеңки күнгө турмуш эмне камдап жатканын биле албайсың. Поэмада да бөлөк эркек куттуу үйүнүн эшигин ачып кирип, ата жытына зар болгон баласын эркелетип жатканы жер алдындагы жоокерди түйшөлтүп ойго салат, капалантат.

Кийинки бөлүмдө эненин образын акын эң эле таасирдүү ачып берген. Айрыкча

бейитке келген бир кыргыз эне, бири немец улутундагы эне экөө тең балдарына бирдей күйүп, бирдей сыздап, экөө тең кандуу согуш болбосо деп жатышканы абдан аянычтуу берилген.

Поэма мазмунга ылайык көркөм формага ээ. Поэмада реалдуулукту табигый мүнөздө берүү максатында колдонулган тилдик көркөм каражаттар: кайталоо, параллелизм, лирикалык чегинүүлөргө окшогон ыкмалар да өз орду менен колдонулат. Тиби жагынан бул поэманын конфликтиси кадимки эле психологиялык нравалык коллизияга жатат, бирок мындагы кагылыш бөтөнчө бир ыкманын жардамы менен берилет, ирреалдуу пландагы көрүнүштөр чагылдырылат.

Поэманын бешинчи бөлүмүндө артында мурасчы болуп калган өз уулуна кайрылып, жеңиш үчүн, жер үстүндөгү түбөлүк тынчтык үчүн жан бергендердин осуятын бек сактап, эми мындай согуш болтурбоону суранат:

«Ансыз деле жер алдында биз жыкпыз,
Эми бизге кошпогула,
Дагы жаңы өлгөндөрдү куралдан!» –

дейт жер алдындагы жоокер. Бул сыяктуу курман болгон жоокердин тирүүлөргө кайрылган монологдору чыныгы сезимден чыккан, кимди болбосун кайдыгер калтырбай турган күчтүү эмоция менен айтылган монологдор. Азыркы атомдук, космостук, технология мыкты өнүккөн доордо жер жүзүндөгү жалпы адамзат үчүн тынчтыктын кандай керектигин өлгөн жоокердин сөзү менен автор чоң эмоциялык күч менен ишенерлик түрдө берген.

Ал эми «Кызыл дептер» лирикалык поэмасында адам баласынын граждандык милдетин поэтизациялоо менен ошол турмуштук чоң кагылыштарда аталган адам мүнөздөрүн көрсөтүүгө арналган. Поэманын каарманы Асан согуштан эки бутунан ажырап кайтат. Кайтып келгенде сүйгөн жары эбак кетип калганын угат. Каармандын ошол учурдагы оор абалы өтө таамай берилет. Окуп жатып аяйсың, согушка наалат айтасың. Окуучу да гуманисттик көз карашта кароого үйрөнүп, таасирленишине шарт түзөт. Поэмада чиеленишкен эпизоддор арбын. Орчундуу жеринен мисал келтирсек: Асан кичинекей арабага түшүп, бак ичинде өзүн-өзү тегеретип жүргөндө төмөнкүдөй кыска окуя болуп өтөт:

Бир наристе арабамдан, такыр көзүн албастан,

Сонуркап да, бойтоңдоп, ээрчип келет калбастан.

«Учундайдан алып бей» – деп,
Колдон тартат чоң атасын жай баскан.
«Ай балам» – деп башын чайкап,
Небересин жетелеп,
Чыгып кетти чал бактан.

Ал эми ары жактан эки кемпир ээрчий карап, “байкуш” деп аяшат. Ошондо таягына жөлөнгөн экинчиси зээни кейип, көкүрөк жарасы ачылып, төмөнкү сөздөрдү айтат:

Болбойт белем ыраазы,
Менин уулум ушинтип,
Мунжу болуп келсе эле...

Бирок Асан мунжу болуп калганына мүнкүрөп жатып калбастан, атасынын өнөрүн улантып, комуз чабат. Анын колунан жаралган комуздар элге эргүү тартуулайт. Ошентип, поэмада бирде согуш талаасы, бирде бейкут күндөр сүрөттөлөт. Асандын көңүлүндө жандануу пайда болуп, турмушка кызыгуусу артат. Ал эми уулдуу болгондо ал өзүн бактылуу адам деп сезип, ого бетер жашоого болгон аракети күч алат. Бирок согуштан алган жарааты билинбей жүрүп, анын түбүнө жетет. «Кызыл дептер» – бул согушта майып болгон, бирок духу, аң сезими бийик, таза, акындын сөзү менен айтканда адамдардын жашоо кумарын, адамгерчилик сапатын даңазалаган мыкты поэма.

Поэмадагы экинчи каарман – Асандын жолун, бүтпөй калган ишин улантуучу – уулу Канат. Поэманын аягында уулу Канаттын ракетаны күзөтүп турганы келечекти көздөй умтулган, өнүгүүгө карай кадам койгон азыркы жаштардын образы катарында берилген. Поэмада майып болсо да эрки күчтүү Асандын образы ийгиликтүү түзүлгөн. Ал канчалык кыйын, оор шартка дуушар болуп, канча жүрөгү кысылып кыйналса да, бардыгына туруштук берген өжөр, майтарылбас адам экендигин далилдейт. Мындай образ поэманын баасын жогору көтөрүп турат.

«Чагылган» поэмасында драмалык, ал тургай трагедиялык окуя баяндалган. Анда Асыл менен Сайра аттуу энелердин карама-каршы образы берилет. Сайранын баласын өлүү төрөп кайгыга батып турганда анын абалын сезген Асыл айкөлдүк кылып, ичтен тынып, өз баласын ага берип, эч кимге билдирбөөгө касам ичет. Ошол учурда согуш чыгып калып Асылдын эки уулу майданда окко учуп, бир гана Осмон деген баласы калса, ал да Сайрага берген баласы Белек менен

майданга жөнөйт. Бул жөнүндө акын минтип жазат:

Билгенге эки бала жөнөттү Асыл,
Бир эле бала узатты билбегенге...

Поэма Улуу Ата Мекендик согуштун каардуу мезгилиндеги энелердин башына түшкөн оор кайгысынан, катаал тагдырынан алынып жазылган. Негизинен Асыл жана Сайра сыяктуу энелердин тагдырлары, алардын ички дүйнөсү жөнүндө сөз болот. Акындын ийгилиги эки эненин образын иштеп чыгууда көрүнөт. Бул поэма С. Жусуев жараткан мыкты чыгармалардын бири. Адамдардын мүнөзүн көркөм сүрөттөп, окурмандардын жан-дүйнөсүн дүрбөлөңгө салып, жүрөгүн эзген поэмаларды жараткан Сооронбай Жусуевдин чыгармалары жаштарды ар тараптан тарбиялоого зор көмөк берээри бышык.

«Акын жүрөгү» поэмасы 1965-жылы жазылып, улуу акын Жоомарт Бөкөнбаевге арналган. С. Жусуев бул чыгармасында кыргыздын атактуу акынынын өмүрү жана чыгармачылык жолу жөнүндө өзүнүн акындык күчү жеткенче баяндай алган. Поэманы окуганда сезим сергиткен жакшынакай таасирине, жасалмасыз жагымдуу кооздугуна, жөнөкөйлүгүнө канааттанып, улам-улам арылап баскан сайын рахаттанып отуруп аягына кандай чыкканыңды билбей каласың. Бул поэманы окуганда С. Жусуев өзүн-өзү зордоп жазбастан, чын көңүлүнөн, жүрөгүнүн буйругу менген жазгандай. Жоомарттын бүт өмүрү: ак дили, адал ою, демдүү күрөшү, учкул поэзиясы биригип келип ата журттка тагдырын байлагансып, чыгарманын сюжеттик өнүгүшүндөгү бүткүл окуялар, бүткүл көрүнүштөр, өсүш менен өзгөрүштөр, жашоо менен жаңы өмүрлөрдүн бардыгы ушул эстеликке тагдырларын байлашкан. Ошондой эле «Бийик асман» жыйнагындагы «Өлүү эмес, тирүү эмес» поэмасы өзүнчө бир өзгөчөлүккө ээ. Мында жасалма мүнөз туурасында согушка катышкан кыргыз жигиттери баяндалат. Бул поэмада айткан сөзү менен кылганы дал келбеген жигиттердин жоруктары баяндалат. Мында чыккынчылык кылып мекенин саткан Акматтын образын, унчукпай жүрүп мекенин коргогон Эсендин образына карама-каршы коюу менен идеясы, көркөмдүгү жагынан жогору турган бул чыгарма өз максатына жеткен. Темасы да эң туура тандалып алынган. Чынында эле өлүү эмес же тирүү эмес, эптеп күн өткөрүп жүргөн Акматтын кейпи автор тарабынан реалдуу турмушка жакындатылып

тартылгандыктан, анын жалгыз калган абалы окурманга аянычтуу сезилет.

«Жылдыздуу тоолор» поэмасы болсо С. Жусуевдин эпикалык жанрдагы чыгармачылык мүмкүнчүлүгүн ырастады. Адабиятчылар бул чыгарманы лирико-эпикалык тектин бир формасы болгон ыр менен жазылган повесть деп атап жүрүшөт. Чындыгында С. Жусуев 1958-1961-жылдары «Жылдыздуу тоолор» аттуу ыр менен повестин жазып бүтүп, аны 1963-жылы басмадан өзүнчө китеп кылып чыгарган эле, кийин автор бул чыгармасына кайра кайрылып, чыгарманын көлөмүн 4000 саптан 2500 сапка алып келген, демек, 1500 ыр сабын кыскарткан да, чыгарма ыр менен жазылган повесть эмес, поэма деп аталган. Чыгарманын баш каарманынын аты Касым эмес, Ашым болуп өзгөртүлгөн. Мында өз ишине берилген, өз кыштагынын гүлдөшү үчүн бардык акыл-күчүн жумшаган, жогорку билимдүү адистердин ролун чагылдыруу «Жылдыздуу түндөрдүн» сюжетин түзөт.

Сооронбай Жусуев кыргыз поэзиясында жемиштүү эмгектенип, поэма жанрын өркүндөтүүдө, анын ар кыл формаларын жаратууда өзүнүн таланттуулугун көрсөткөн. Барган сайын тажрыйбасы артып, көркөм каражатты орду менен пайдалануу аркылуу чыгарманын көркөмдүгүн жана мазмунун арттырууга карата бардык күчүн жумшагандыгы көрүнүп турат. Кыргыз поэзиясынын «алтын фондусуна» кирген эң сонун лирикалык ырлардын, эл турмушунун, адам тагдырынын урунттуу маселелерин элестүү чагылдырган көп поэмалардын автору катарында кыргыз адабиятынын тарыхынан өзүнүн ордун тапты. Чындыгында, акындын адабияттагы жолу алгачкы кадамдан тартып эле кайталангыс көркөм табылгалар менен коштолуп отурган жок, башка калемгерлер сыяктуу эле үйрөнчүк этабынан басып өтүүгө туура келди. «Сүйүү жана ишенич» ырлар жыйнагынан тартып гана ал жаңы сапаттык деңгээлге багыт алды. Образдуу айтканда, ошол кездеги жаш талапкер Сооронбай Жусуевдин түйшүктүү изденүүлөрү ушул жыйнактан тартып алгачкы мөмөлөрүн тартуулай баштаган. Белгилей турган нерсе акын лирикаларын жана эсте көпкө сакталып каларлык образдарды түзгөн поэмаларын салттуу формада эле жаратып келген. Демек Сооронбай Жусуев улуттук поэзиянын традициялык формасында эмгектенип келгенин көрдүк. Көбүнчө өзүнүн поэтикалык чыгармаларын жаңы ойлор, жаңы көркөмдүк

табылгалар менен байытуу багытында жемиштүү иштеди.

Өзгөчө Сооронбай Жусуевдин лирика жаатындагы чеберчилиги согуш тематикасынан көрүнөт. Өзү ошол кандуу согуштун катышуучусу болгондуктан, өз көзү менен көргөндөрүн поэзия тилине салып, таасирдүү чыгармаларды жараткандыгы анык.

Колдонулган адабияттар

1. Артыкбаев К. Талант сыры. Адабий изилдөөлөр, адабий портреттер – Бишкек: КСЭнин башкы редакциясы, 1994, 335-б.
2. Асаналиев К. Көркөм бийиктиктер. – Фрунзе: Кыргызстан, 1974, 240-б.
3. Сыдыкова Р. Кыргыз поэмаларындагы көркөм чеберчилик маселелери. – Бишкек: Кырг. улут. илим. акад., 1995.
4. Жусуев С. Өмүр жазы. Поэмалар, ырлар. – Фрунзе: Кыргызмамбас, 1955, 68-б.
5. Жусуев С. Сүйүү менен ишенич. Ырлар, поэма жана котормолор. – Фрунзе: Кыргызмамбас, 1956, 180-б.
6. Жусуев С. Үмүт. Ырлар жана поэмалар. – Фрунзе: Кыргызмамбас, 1960, 136-б.
7. Жусуев С. Жылдыздуу тоолор. Ыр менен жазылган повести. – Фрунзе: Кыргызмамбас, 1963.
8. Жусуев С. Акын жүрөгү. Ырлар жана поэма. – Фрунзе: Мектеп, 1965.
9. Жусуев С. Түрмөк булуттар. Ырлар жана поэмалар. – Фрунзе: Кыргызстан, 1969, 236-б., 144-б.
10. Жусуев С. Тандалмалар. Тандалган ырлар жана поэмалар. – Фрунзе: Кыргызстан, 1975, 492-б.
11. Жусуев С. Тандалмалар. Ырлар жана поэмалар. – Фрунзе: Кыргызстан, 1984, 260-б.
12. Жусуев С. Миң кайрык. Ыр китеп. – Бишкек: Шам, 2000, 423-б.
13. Эркебаев А. Азыркы учур жана кыргыз поэзиясы. – Фрунзе: Кыргызстан, 1980, 140-б.

Рецензент: филол.и.к., Ыйсаева Н.